

PIOTR M. PILARCZYK

 <http://orcid.org/0000-0003-0137-5827>

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

*Instrukcje dla litewskich komisarzy skarbowych delegowanych na sejmy (1780–1790)**

Abstract

Instructions for Lithuanian Treasury Commissioners Delegated to the Sejm (1780–1790)

Five instructions prepared by the Treasury Commission of the Grand Duchy of Lithuania were published. This Commission, founded in 1764, consisted of two Lithuanian treasurers, and varying number of commissioners elected by the parliament. The Commission functioned as a court and administrative organ in charge of managing state finances. It was part of the executive, due to which fact it was answerable to the parliament (the Sejm of the Polish-Lithuanian Commonwealth). Every two years, the Commission delegated two commissioners for convened Sejm sessions. During parliamentary control of the Commission these Commissioners were present to provide information for members of the parliament. The first instruction that the Commissioners prepared was in 1780, during the affair concerning treasurer Antoni Tyzenhauz. He was accused of financial abuse, and the Commission tried to convince the members of the parliament, that Tyzenhauz alone was responsible for these crimes. Subsequent to this first one, instructions (1782, 1786, 1788, and 1790) contain reform proposals. The Treasury Commission described practical problems and possible solutions, suggested changes to tax structures, issued new legal regulations, and reorganized rules of operation in the institution.

Keywords: Treasury Commission of Grand Duchy of Lithuania, Sejm of the Polish-Lithuanian Commonwealth, instructions, Lithuanian Treasury Commissioners

Słowa kluczowe: Komisja Skarbu Wielkiego Księstwa Litewskiego, Sejm I Rzeczypospolitej, instrukcje, komisarze skarbowi

* Publikacja powstała w ramach stażu naukowego sfinansowanego w drodze konkursu ze środków statutowych Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

Wprowadzenie

Instrukcje. Instrukcje poselskie stanowią jeden z symboli staropolskiego parlamentaryzmu. Dziś mają one istotne znaczenie zarówno dla objaśnienia różnych zagadnień politycznych, prawnych czy gospodarczych, jak i dla dociekań nad funkcjonowaniem sejmu i układających je sejmików. Kwestie te interesowały badaczy od dawna, instrukcje dla komisarzy skarbowych pozostają natomiast nieznanne, a o samym uczestnictwie w sejmach takich osób można znaleźć tylko wzmianki przy okazji innych rozważań¹.

Powołane na mocy konstytucji z 1764 r. komisje skarbowe (koronna i litewska) przejęły dotychczasowe obowiązki podskarbiów wielkich w zakresie administracji dochodami i wydatkami państwa. Oddano im również sądownictwo w sprawach skarbowych, dotąd wykonywane przez trybunały skarbowe. Nie było to proste przejście istniejących kompetencji, bo komisjom dodano też nowe – w zakresie ekonomiki krajowej czy sądenia spraw handlowych. Tak jak wcześniej w przypadku gospodarki finansowej podskarbiów, tak dla komisji przewidziano procedurę kontroli parlamentarnej rachunków². Z tej przyczyny konieczne było delegowanie komisarzy na sejmy. Było tak, pomimo że członkami komisji byli podskarbiowie oraz wybierani przez sejm komisarze. Pośród nich, z racji sprawowanego urzędu, do izby senatorskiej wchodził podskarbiowie wielcy (potem też nadworni) oraz komisarze wybrani spośród senatorów. Sejm repninowski natomiast (1767–1768), który zakazał jednoczesnego posłowania i pełnienia urzędu komisarza skarbowego, zdecydował, aby do udzielania wyjaśnień i dawania potrzebnych informacji komisje skarbowe delegowały na sejmy po dwóch komisarzy ze swego grona³.

Pierwszy raz w instrukcję opatrzone delegowanych komisarzy dopiero przy okazji sejmu w 1780 r., a jej treść jest – na tle kolejnych – nietypowa. W całości dotyczy kwestii różnych nieprawidłowości, z których komisja się tłumaczy. Być może właśnie tu należy szukać genezy samego pomysłu, aby wysyłanych komisarzy opatrywać w instrukcję – to wszak była przygrywka do rozprawy z Antonim Tyzenhauzem⁴. Instrukcja przygotowana za plecami podskarbiego (który nie uczestniczył wówczas w sesjach⁵) wyraźnie wskazuje na jego przewiny, stanowiąc usprawiedliwienie dla działań samej komisji.

Treść kolejnych instrukcji przybiera już inny kształt. Akty te zawierają różnego rodzaju propozycje reform oraz wskazują na problemy związane z funkcjonowaniem skarbowości litewskiej i samej komisji skarbowej. Zazwyczaj ma to formę informacji o istniejącej praktyce lub o stanie faktycznym, a następnie komisja albo ogólnikowo prosi o zmiany, albo sugeruje, co należałoby zrobić. Kwestie poruszane w instrukcjach są tak wieloaspektowe jak zakres działania komisji – dotyczą poboru podatków, handlu, sądownictwa, administracji skarbowej, a nawet relacji z komisją skarbową koronną. Druga instrukcja została wydana na kolejny sejm, w 1782 r., w archiwaliach natomiast pozostałych po komisji nie zachował się podobny akt (ani nawet ślad jego przygotowywania) na

¹ Kościalkowski, *Antoni Tyzenhauz*. T. II, 423; Drozdowski, *Podstawy finansowe*, 146.

² Rybarski, *Skarbowość Polski*, 13–6; Drozdowski, *Podstawy finansowe*, 24–5.

³ VL, t. VII, f. 26, 31, 158, 668; Zob. też: Łaszewski, *Sejm polski*, 126–7.

⁴ Kościalkowski, *Antoni Tyzenhauz*. T. II, 406–412.

⁵ LVIA, SA 2920, k. 11–11v.

sejm grodzieński w 1784 r. W tym wypadku jednak w diariuszu sejmowym przytoczono w niemal niezmienionej postaci treść instrukcji komisji wydanej dwa lata wcześniej (zob. dalej). Kolejne instrukcje przygotowano na sejmy w 1786 i 1788 r. W 1790 r. wydano dodatkową instrukcję, będącą uzupełnieniem poprzedniej, a to ze względu na sposób, w jaki przeprowadzono kontrolę komisji na Sejmie Wielkim. Najpierw objęto nią okres 1786–1788, a po dwóch latach zaszła potrzeba, by delegować do Warszawy kolejnego komisarza, który miał reprezentować litewską komisję przy „egzaminowaniu” jej działalności z lat 1788–1790.

Zasady edycji. Instrukcje zanotowane są różnymi charakterami pisma, a co za tym idzie – istnieją pomiędzy nimi różnice pod względem stylu i pisowni. Przy wydaniu starano się to ujednoczyć, zachowując zasady z instrukcji Kazimierza Lepszego⁶, poddano je tylko niewielkim modyfikacjom.

Oznacza to, że zapis ujednoczono i dostosowano do współczesnej polszczyzny, co przede wszystkim skutkowało skreśleniem podwójnych liter i zastosowaniem liter j w miejsce y oraz i, a gz/ks w miejsce x. Z tych samych względów ograniczono użycie wielkiej litery, zachowując ją jednak w wielu przypadkach, zwłaszcza w tytułaturze (Prześwietne Stany) i w skrótach grzecznościowych (JW, JP itp.). Wprawdzie od lat wielu wydawców źródeł, a współcześnie choćby wydawcy akt sejmikowych, obchodzi ten problem, zapisując takie skróty małymi literami (j.w., j.p. itp.)⁷, takich jednak form nie zna ani dawna, ani współczesna polszczyzna⁸, i dlatego tu stosowana jest pisownia zgodna ze słownikiem. Podobnie użycie dużej litery zostało zachowane w określeniach Komisja (Komisja Skarbu W.Ks.L.) czy Rada (Rada Nieustająca), przy czym za nazwę jednostkową przyjęto formę Komisja Skarbu W.Ks.L. oraz Komisja Skarbu Litewska. Zastosowano reguły dzisiejszej ortografii, co dotyczyło też dawnej końcówki biernika liczby pojedynczej odłacińskich rzeczowników rodzaju żeńskiego.

Zachowano natomiast wyrazy, które można uznać za specyfikę językową, archaiczne lub takie, które nie mają odpowiednika we współczesnej polszczyźnie: wspomniony, cofniony, nieodwłócznie, przeszlosejmowe, libellacja, depaktować, wyciężyć, protokoły. Z tej samej przyczyny pozostawiono formy dopełniacza liczby mnogiej: komisarzów, prowincjów.

Rozwinięto bez zaznaczania wiele używanych skrótów urzędów i tytułów, tak samo postąpiono ze słowami niejednolicie skraccanymi (np. przymiotnik „litewski”). Dopisków w nawiasach kwadratowych użyto tylko przy rozwijaniu nietypowych skrótów. Pozostawiono natomiast ogólnie przyjęte skróty (PP w dwu znaczeniach: Panowie lub Prześwietne), a gdy trzeba było, ich zapis ujednoczono (zł, gr). Różnie zapisywany skrót słowa Rzeczpospolita zapisano w formie Rzplita. Skrócono często pojawiające się terminy techniczne (rok, złoty – r., zł). Zachowano łacińskie skróty odmiesięczne czy nazwy samych miesięcy (7browy, 7ber – wrześniowy, wrzesień). W przypadku podpisów komisarzy rozwinięto inicjały imion i stawiane po nazwisku skróty nazw urzędów

⁶ Lepszy, *Instrukcja wydawnicza*.

⁷ Zob. np. Zwierzykowski, *akta sejmikowe*, 1–2; Jusupović, *akta sejmiku*, 32–3.

⁸ Zob. Muczkowski, *Mała gramatyka*, 205; Paruch, *Słownik skrótów*; Müldner-Nieckowski, *Wielki słownik skrótów i skrótowców*.

ziemskich. Pominięto dodawane zawsze przez członków komisji wybranych przez izbę poselską określenia (zapisywane w różnej formie) – komisarz skarbowy.

Dla przejrzystości poddano tekst niewielkim zabiegom technicznym, wstawiając akapity i odstępy. Uwspółcześiono też interpunkcję, odpowiednio łącząc lub rozdzielając zdania. Usunięte zostały niektóre znaki – przede wszystkim przecinki, natomiast średniki zastąpiono – w zależności od kontekstu – kropkami lub przecinkami. Różne formy zapisu liczebników porządkowych zastąpiono konsekwentnie cyframi arabskimi. Zachowano istniejące podkreślenia.

Źródło. Podstawą edycji są rękopiśmienne oryginały, które zostały wpisane do tak zwanego protokołu ekonomicznego Komisji Skarbu Wielkiego Księstwa Litewskiego. W poszczególne tomy tego protokołu wpisywano wydawane przez komisję decyzje czy rezolucje. Akta te posiada obecnie wileńskie Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA). Zawierają instrukcje przygotowywane przez komisję skarbową na sejmy w latach 1780, 1782, 1786, 1788 i 1790. Te dwie ostatnie instrukcje zostały również wydrukowane w 1791 r. w relacji deputacji kontrolującej litewską komisję⁹.

Jak wspomniano, brakuje samej instrukcji, a nawet śladu jej przygotowywania na sejm w 1784 r. W drukowanym diariuszu tego sejmku znajdują się natomiast – w sprawozdaniu deputacji kontrolującej litewską komisję skarbu – „Materie do przełożenia stanom Rzeczypospolitej sejmującym”¹⁰, które niemalże pokrywają się z instrukcją sporządzoną na sejm 1782 r. Ze względu na niewielkie różnice pomiędzy nimi (są to przede wszystkim skrócenia) zrezygnowano z wydania tekstu z 1784 r., a tylko w instrukcji z 1782 r. wskazano na istniejące odmienności (części tekstu brakujące w diariuszu sejmowym oznaczono za pomocą liter a w indeksie górnym: ^(a-a), natomiast odmienny wariant tekstu – za pomocą liter b w indeksie górnym: ^(b-b), w przypisie przytaczając brzmienie odnośnego fragmentu wydrukowane w diariuszu). Zrezygnowano z oznaczania drobnych różnic stylistycznych (przestawiony szyk wyrazów, opuszczone słowa, odmienne spójniki itp.), które nie mają znaczenia dla treści instrukcji i mogły powstać nawet na etapie przygotowania do druku diariusza sejmowego.

Instrukcje dla komisarzy skarbowych

I. Instrukcja na sejm 1780 r. (LVIA, SA 2775, k. 10–13)

Roku 1780 miesiąca października 9 dnia.

Instrukcja JWW [Antoniemu] Dziekońskiemu strażnikowi p[olnemu] W.Ks.L. i [Jerzemu] Potockiemu staroście tłumackiemu, komisarzom skarbowym delegowanym na sejm terazniejszy od Komisji Rzplitej Skarbu W.Ks.L. podpisana.

⁹ *Relacya examinu*, 88–94 (instrukcja z 1788 r.), 95–100 (instrukcja z 1790 r.).

¹⁰ *Dyaryusz Seymu*, 275–8.

Komisja Rzplitej Skarbu W.Ks.L. odsyłając rachunki na sejm terazniejszy przy podpisaniu onych referowała się do adnotacji względem tychże rachunków i wszelkich interesów skarbowych, którą w terazniejszej przesyła instrukcji.

1. Egzaminując rachunki przeszłosejmowe z okoliczności podanej w nich *praenotorië* raty marcowej 1778 r., którą stany Rzplitej do obrachowania *calculatorië* terazniejszej zleciły komisji¹¹, dostrzegła omyłkę w percepcie komory jurborskiej spławu 1777 r., która trzydziestosiedmio tysiącami zł mniej do rachunku sejmowego jest wprowadzona. Jako tedy do eksplikacji z tej dyferencji obowiązała JP regenta ekonomicznego [Tadeusza] Andrzejkowicza, tak dla dokładu zupełniejszego konotowawszy księgę autentyczną komory jurborskiej przesyła oną do rąk JWW delegowanych kolegów swoich, ażeby w takowej okoliczności wedle potrzeby z remonstracją do stanów Rzplitej postąpili.

2. Komisja skarbowa dopełniając zlecone sobie od stanów Rzplitej na przeszłym sejmie obrachowanie awansowanej na czyszczenie rzeki Muchawca sumy, gdy przez czas dwuletni dotąd nie miała takowych rachunków do wykalkulowania zupełnego sobie podanych, rozkazała JP [Pawłowi] Jagminowi superintendentowi tej fabryki, ażeby rachunki z ekspensy na kopanicę wyłożonej nieodwłócznie do komisji podał. Lecz stanąwszy osobiście wspomniony JP Jagmin oświadczył się przed Komisją ustnie i na piśmie podał eksplikację sub litera A¹². Zawołani na potem oficerowie [Hermann Dietrich] Schulten kapitan i [Karol] Hirzberg porucznik¹³, którzy do libellacji¹⁴ rzeki Muchawca użytymi będąc przez trzynaście miesięcy około tej roboty pracowali, oddali do Komisji mapę wymiaru swego, podali przy tym noty od siebie do Komisji pod literami B, C. Na koniec przybyły na sesję JW Tyzenhauz podskarbi n[adworny] lit[ewski] przez ustne oświadczenie i na piśmie podaną notę sub litera D przełożył, iż on mając per sancitum dawniejszej Komisji zleconą tej fabryki inspekcję, rachunków z niej dla przyczyn w tejsze nocie wyrażonych komisji nie oddał, lecz dla eksplikacji sam na sejm zawiezie. Tym sposobem zatrudnione sobie mając Komisja rachunki fabryki około czyszczenia rzeki Muchawca, dowody tego wszystkiego przesyła na ręce JWW Delegowanych Kolegów, aby donieśli stanom Rzplitej, iż JW Tyzenhauz podskarbi n[adworny] lit[ewski] z wziętej na czyszczenie Muchawca sumy 75 000 zł winien jest dać eksplikację.

3. Stan skarbu lit[ewskiego] raty marcowej 1778 r., ponieważ nie jest konotowany przez prezydującego naówczas w Komisji, a kancelaria ekonomiczna względem realności onego odwołuje się do raportu z tej raty Prześw[ietnej] Radzie oddanego, przeto JWW Delegowani dla konfrontacji tegoż stanu skarbu starać się mają wyjąć z kancelarii radnej raport raty wspomnianej.

4. JWW delegaci mają oświadczyć imieniem całej Komisji, iż od daty zaszłego traktatu żadnego na cła nie wydawała instruktarza, jeżeli zasłyszane skargi od handlujących donoszą o depaktacji przez egzekucję niejakiegoż nowego instruktarza, że ten mimo wolą Komisji był wydany i egzekwowany. Wzmianka zaś w diariuszu i w raporcie Rady o roztrząśnieniu jakoby takowego instruktarza jakim umieszczona sposobem

¹¹ To jest były wyliczone tylko przypuszczalnie (*praenotorië*), a miały zostać szczegółowo wyrachowane (*calculatorië*).

¹² Brak wymienionych w treści instrukcji załączników.

¹³ Kościałkowski, Antoni Tyzenhauz. T. II, 150.

¹⁴ Zbadania poziomu wody, czyli jej głębokości, od łac. *libella*.

Ichm. Delegowani jako dobrze wiadomi wyeksplikują się stanom Rzpltej. A wszakże ta wzmianka nie powinna być stosowaną do takiego nowego instruktarza, który niepodpisany, mógł być bez wiedzy Komisji rozsyłany, i znowu cofniony.

5. Zmiana wszystkich prawie oficjalistów, a mianowicie kreacja egzaktorów podatkowych poprzedziła urzędowanie nasze, a instalacja nowych z dependentów JW podskarbiego n[adwornego] wybrana, usunęła Komisję przez niedokładne od nich raporta, od wiadomości prowentów i onych rozrządzenia. Nie odbierał JW podskarbi w[ielki] należnych według prawa od nich raportów, przez co zostawiono w niewiadomości Komisję o realnej importancji do skarbu, która bez asygnacji komisyjnych w czasie intra kadencji przez JW podskarbiego n[adwornego] l[itewskiego] w sprzyjającym od dependentów jego posłuszeństwie ex fundis zabierana bywała. O czym Komisja najdostateczniej w terażniejszej swej kadencji przeświadczoną została z raportów i oddanych rachunków od oficjalistów swoich z których pokazuje się, że JW podskarbi n[adworny] lit[ewski] po skończonej przeszłej kadencji marcowej z wpadłych od dnia 1 marca do 1 7bra 1780 r. prowentów jako to: z ceł zł 760 847 gr 27, z czopowego zł 80 147 gr 27, a w ogólności do zł 840 995 gr 24.

Importowanych za partykularnymi swymi dyspozycjami ex fundis zabrał zł 542 799 gr 6 jako to:

z ceł repart[ycji] lit[ew]skiej	zł	50 783	gr 14
„ „ żmudzkiej	[zł]	87 424	
„ „ białoruskiej	[zł]	30 244	[gr] 29
komory spław[nej] jurbor[skiej]	[zł]	179 878	[gr] 4
„ „ brzeskiej	[zł]	68 592	[gr] 19
z czopowego w Wilnie	[zł]	76 181	[gr] 3
w kasie komisyjnej z remanentu przeszłej kadencji pozostało	[zł]	39 694	[gr] 17

summa ut supra		zł 542 799	gr 6

Oprócz tego czego dotąd Komisja nie może wiedzieć dla nieprzywiezionych rachunków od superintendenta repartycji ruskiej i egzaktorów mińskiego i kowieńskiego czopowego.

Na dowód tego przez JW podskarbiego n[adwornego] l[itewskiego] zabierania prowentów przesyła Komisja autentyczny kwit tegoż JW podskarbiego sub litera E na zł 231 283 gr 9 wespół z raportem kasy sub litera F i eksplikacją kasjera pod literą G o sposobie zabrania tych pieniędzy donoszącego.

6. Gdy kancelaria Komisji ekonomiczna pod regencją JP Andrzejkowicza zostająca bez raportowania Komisji cały ekspens na pensję oficjalistów celnych corocznie włożony, a podług dawnej ustawy i zwyczaju w trzeciej części na skarb królewski przychodzący rachowała w zupełności pro Sorte Reipublicæ. Skarb Rzpltej w trzech ratach przeszłych do dnia 1 7bra 1780 r. szkodzi w tym niewiadomym komisji ułożeniu zł 125 382 gr 10 o czym donieść stanom Rzpltej Ichm. PP delegaci są obowiązani.

7. Taż kancelaria ekonomiczna czyniąc rachunki z oficjalistami skarbowymi odtrącała z percepty znaczne sumy jako to na komorze jurborskiej w racie 7browej 1778 r. zł 63 895 gr 12 a na cłach repartycji lit[ew]skiej zł 20 000 z ukrywaniem o tym wiadomości przed Komisją Skarbową, i lubo w późniejszych ratach też potrącone sumy perceptowane były, jednak zatrzymanie przez rok cały tych pieniędzy było okazją niewypłacania

w tamtych ratach wiele pensji cywilnych konstytucjami naznaczonych. Co wszystko jako przy egzaminowaniu rachunków na sejm terazniejszy sporządzanych zupełnie wyświeconym zostało, tak donieść o tym stanom Rzpltej JPP delegaci są obligowani.

8. Na wszystkie ekspensa podpisywała Komisja Skarbowa na każdej kadencji do kasy swojej asygnacje, te gdy JW Tyzenhauz podskarbi n[adworny] lit[ewski] mimo wiadomość Komisji wzięwszy z kancelarii komisyjnej do rąk swoich, i za nimi odebrawszy z funduszu skarbowego pieniądze został w obowiązku uspokojenia asygnowanych sum, a przy kalkulacji terazniejszej wielu nie produkował kwitów obowiązawszy się one przy oddaniu rachunków na sejmie przystawić. Przeto komisja dla wiadomości o tym JWW delegowanych kolegów następującą przesyła eksplikację.

Z remanentu sejmowego 1778 r.

Nie produkowano z asygnowanej 65 000 zł sumy na pensje konsyliarzów Rady kwitów na zł 14 815 gr 24.

W racie marcowej 1778 r.

Jeżeli dosyć są ważne kwity JW Tyzenhauza podskarbiego n[adwornego] l[itewskiego] na asygnowanie do skarbu JKMcI summy jako to:

1. Na dochód półroczny Najjaśn. Panu	zł 666 666 [gr] 20
2. Na uspokojenie długów
[zł] 125 000	
3. Na Korpus Kadetów	[zł] 50 000
4. Na gabinet JKMcI i tłumaczy	[zł] 50 000

Nie produkowano kwitów od sukcesorów [Jerzego] Sołłohuba

1. Pensji konsyliarskiej	[zł] 3 333 [gr] 10
2. Za gen[era]ła adiutanta Mitarnawskiego bez jego plenipotencji kwit Giedroycia majora
[zł] 2 000	

W racie 8browej 1778 r. kwity JW podskarbiego n[adwornego] lit[ewskiego] jeżeli są ważne

1. Na dochód półroczny Najjaśn. Panu	zł 666 660 [gr] 20
2. Na umorzenie długów	[zł] 125 000
3. Na Korpus Kadetów	[zł] 50 000
4. Na Gabinet JKMcI i tłumaczy	[zł] 50 000
5. Na sumę przez N[ajjaśn.] P[ana] dla komisji likwidacyjnej wypłaconą, a przez Komisję Skarbową na powrótce zaasygnowaną
[zł] 10 000	

Nie produkowano kwitów

1. Na powrótce przeboru podatku procentowego JW Tyszkiewiczowi st[arós]cie strzałkows[kiemu]	zł 981 ¹⁵
2. Na sumę dla królewiczów saskich zaasygnowaną	[zł] 72 000

¹⁵ Ostatnia cyfra wątpliwa – zamazana.

W racie marcowej 1779 [r.]

Jeżeli są ważne kwity JW podskarbiego n[adwornego] l[itewskiego]

1. Na dochód półroczny Naj[jaśn.] Panu	zł 666 666 [gr] 20
2. In vim długu Rzplitej dla N[ajjaśn.] Pana	[zł] 150 000
3. Na gabinet JKMc i tłumaczów	[zł] 50 000
4. Na Korpus Kadetów	[zł] 50 000

Nie produkowano kwitów

Na asygnację dla P[rześwietnej] Rady	[zł] 75 000
Na pensję JW Gadomskiego	[zł] 4 810
„ JW Niesiołowskiego	[zł] 1 500
„ wicekasjera skarbowego	[zł] 500

W racie 8browej 1779 [r.] jednakowym sposobem jak w racie marcowej i 7browej 1779 [r.] JW Tyzenhauz podskarbi n[adworny] lit[ewski] przyjmując egzolucję¹⁶, kasę skarbową lit[ew]ską kwitował idq[ue]

za sumę na dochód Najjaśn. Panu	zł 666 666 [gr] 20
na dług Rzplitej	[zł] 150 000
na Korpus Kadetów	[zł] 50 000
na gabinet i tłumaczów	[zł] 50 000

Nie produkowano kwitów

na pensję JW podskarbiego w[ielkiego] W.Ks.L., którą JW Tyzenhauz podskarbi n[adworny] lit[ewski] do siebie odebrał

[zł] 30 000	
Od Chorągwi Skarbowej	[zł] 1 490
Na sumę dla P[rześwietnej] Rady	[zł] 75 000
„ dla JW Prebendowskiego	[zł] 3 338
„ dla JW Dzierzbickiego	[zł] 8 589

Na pensję instygatora lit[ewskiego]

[zł] 6 000

Na sumę dla JW [Jana Stefana] Giedroycia biskupa żmudz[kiego] za kotły mon[i]wiodowskie [zł] 1 800

Na sumę JW Ogińskiej za brzegowe niemen[skie] [zł] 100

W racie marcowej 1780 r. JW Tyzenhauz podskarbi n[adworny] lit[ewski] sumy niżej specyfikowane z kasy skarbu lit[ewskiego] do siebie odebrał i z onych kwitował jako to:

na sumę na dochód N[ajjaśniejszemu] P[anu] [zł] 666 666 [gr] 20

na dług Rzplitej	[zł] 150 000
na Korpus Kadetów	[zł] 50 000
na gabinet i tłumaczów	[zł] 50 000

Nie produkowano kwitów

Na pensję JW podskarbiego w[ielkiego] W.Ks.L. zł [zł] 30 000

Na sumę JW [Macieja] Sołtyka w[oje]wody sandom[ierskiego] [zł] 3 948 [gr] 22

¹⁶ Egzolucja – zapłata.

„ JW Twardowskiego	[zł] 4 756 [gr] 11
„ JW Hryniewieckiego	[zł] 3 769
„ JW Mniszka	[zł] 7 128
„ JW Przebendowskiego	[zł] 5 776
„ JW Podoskiego	[zł] 1 887 [gr] 19
dla JPP dworzaniów P[rześwietnej] Rady	[zł] 2 000
JW Komarzewskiego	[zł] 3 000
JW Morykoniego St[aros]ty Brzesk[iego]	[zł] 4 000
JP Gaszyńskiego	
[zł] 502 [gr] 15	
Artylerii lit[ew]skiej za zawodną delatę nie powrócono wedle asygna[cji] [zł]	
26 [gr] 8	
Na pensję wicesekretarza	[zł] 500
„ wicekasjera	[zł] 500
Na sumę dla komisji likwidacyjnej	
[zł] 2 500	
Dla królewiczów saskich	[zł] 28 423 [gr] 15

9. Komisja Skarbu Lit[ewskiego] znając powinność zdania rachunków przed Stanami Rzplitej de transactis rekwirowała od JW podskarbiego n[adwornego] ażeby protokoły departamentu sekretarskiego a pryncypalnie diariusz z lat dwóch przeszłych u siebie zatrzymane do Komisji oddał. Lecz gdy JW podskarbi najprzód pod różnymi pretekstami wydanie onych zwłóczył, a na potem w dzień wyjazdu swego do Warszawy ustnie i przez podaną notę sub litera H wyraźnie oświadczył się, że oddać nie chce i sam one do eksplikacji przed stanami Rzplitej powiezie do Warszawy. Przeto komisja JWW delegowanych jak najmocniej obowiązuje ażeby jej czynności, o których doskonale są sami wiadomi, i od każdego szczególnie z komisarzów zainfermowani jak najrzetelniej przed stanami Rzplitej usprawiedliwiali.

Co wszystko Komisja polecając activitati JWW delegowanych kolegów dla doniesienia o tym stanom Rzplitej niniejszą instrukcję podpisami rąk swoich stwierdza.

Datt w Grodnie ut supra

Michał Brzostowski podskarbi wielki W.Ks.L.

Stanisław Hrabia Tyszkiewicz kasztelan mściśławski ex senatu komisarz [wyraz nieczytelny],

Antoni Suchodolski s[ędzia] z[iemski] w[ołkowyski],

Franciszek Jelski,

Adam Kozakowski s[ędzia] z[iemski] k[owieński],

Antoni Narbutt p[odczaszy] p[owiatu] l[idzkiego].

II. Instrukcja na sejm 1782 r. (LVIA, SA 3702, k. 7v–9v)

Materie do przełożenia sejmującym stanom Rzplitej ^(a)przez JWW delegowanych na sejm komisarzów.

Roku 1782 m[iesią]ca października 17 [wyraz nieczytelny].

Komisja Rzplitej S[karbu] W.Ks.L. stosując się do prawa 1766 roku materie do przełożenia sejmującym stanom Rzplitej przez JWW delegowanych na sejm komisarzów w następujących podaje punktach.^{-a)}

Co do całości skarbu

Prowincja W.Ks.L. w jedno z koronnymi spojona ciało, lecz z oddzielnych dochody swoje ciągnąca źródeł, szafunek onych nie inaczej regulować obowiązana, jak tylko: jeśli na udzielne swoje i prowincji wydatki, to ze skarbu własnego całkowicie, jeśli zaś na potrzeby z jedności wszystkich prowincjów wpływające, tedy w proporcję trzech prowincjów w trzeciej tylko dokładając się części.

1. Konstytucja 1768 roku pretensje domu JOO książąt Radziwiłłów likwidująca do 7 000 000 uznawszy one za wspólne Narodu na opłatę ich, proporcjonując równie ze wszystkich trzech prowincjów dwie części ze skarbu koronnego, a część trzecią ze skarbu W.Ks.L. determinowała¹⁷.

Konstytucja 1780 roku zredukowała te pretensje do 4 000 000, połowę tylko zaspokoiła dziedzictwem ekonomii wileńskiej dobrami intratę samemu skarbowi W.Ks.L. czynić powinni¹⁸.

Z tych przeto na uchybioną proporcję względów, ma honor komisja litewska PP Stanów dopraszać się, ażeby skarb koronny^{(b-} i sumę z dwóch części zaspokojonych, domowi radziwiłowskiemu dwóch milionów, 1 333 333 zł i 10 gr wypadającą, skarbowi lit[ewskiemu] nadgrodził, i w dalszym tegoż domu zaspokojeniu (jeżeli na sejmie terażniejszym według determinacji tejże 1780 roku konstytucji) nastąpi, równą zachował proporcję^{-b)}¹⁹.

2. Konstytucja 1768 r. pod tytułem uregulowanie ekspedycji celnych²⁰ mieć chcąc ażeby kupce narodowi każdy do swojej prowincji cło opłacał, lubo odeclenie onych tak koronnych na komorach litewskich, jako też litewskich na komorach koronnych dozwoliła, takowego odeclenia ekspedycje w osobne rejestra wciągać nakazawszy, bonifikację wzajemną dla skarbów obojga narodów zastrzegła.

Od daty tego prawa wszyscy niemal kupcy litewscy przez Koronę do Śląska, Wrocławia etc. handlujący, odecliwszy się na komorach koronnych komorom litewskim^{(b-same tylko opłacają tranzyta^{-b)}}²¹.

Czego że skarb koronny w najmniejszej dotąd nie bonifikował częstce, o bonifikację przeto za przeszłość i o zabezpieczenie siebie od równego uszczerbku na przyszłość, słuszne skarb litewski do PP Stanów niesie prośby.

3. Zabezpieczyły równie skarb litewski konstytucje 1768 [r.] tytuło Pomnożenie i 1775 [r.] tytuło Loteria²², że z dochodów loterii narodowej ciągnących się, część czwar-

¹⁷ VL, t. VII, f. 652–5.

¹⁸ VL, t. VIII, f. 978–9.

¹⁹ *Diariusz sejmu 1784 r.*: „[...] sumę domowi książąt Radziwiłłów z dwóch prowincjów zł 2 666 666 gr 20 wypłacać podług prawa obowiązany, 2 000 000 do ich kasy wyliczył, a zaś 666 666 gr 20 nad proporcję trzeciej części przez prowincję litewską przepłacone, do skarbu W.Ks.L. wrócił”.

²⁰ *Uregulowanie ekspedycji celnych od kupców koronnych i W.Ks.L.*, VL, t. VII, f. 841–3.

²¹ *Dyaryusz Seymu*: „nic nie importują”.

²² *Pomnożenie dochodów Rzplitej przez loterię*, VL, t. VII, f. 672–673; *Loteria krajowa*, VL, t. VIII, f. 152.

ta skarbowi W.Ks.L. dostawać się miała, powrócenia przeto sobie tych czwartej części intrat skarb litewski u skarbu koronnego doprasza się.

^{(a-}Z dziesięciu milionów dochodu rocznego opłaca skarb W.Ks.L. na skarb N[ajjaśn.] Pana, na departament marszałkowski i kanclerski przy boku Jego być zawsze muszący, na Szkołę Rycerską, na posłów zagranicznych, na umorzenie długów Rzplitej, na marszałków i sekretarzów sejmowych, na dom N[ajjaśn.] książąt saskich, na Radę Nieustającą, na gwardie litewskie w Warszawie konsystujące zł 6 735 645, które z prowincji W.Ks.L. co rok wyszedłszy, żadnym się nazad nie wracają sposobem, a tak część czwarta ledwie kursującego w kraju zostaje się dochodu.

Intraty N[ajjaśn.] Pana z ekonomistów lit[ewskich] równie do miejsca rezydencji JKMcI na konsumpcję wychodząc, ledwo część dziesiątą zostawują w prowincji.

Rezydencje przy boku N[ajjaśn.] Pana senatu i ministrów, poselstwa, zjazdu sejmowe i interesa prowincji powszechnie i obywatelów prywatne, rezolucji od tronu Rady, etc. ministerio wyciągające, wynoszą podobnież za granice prowincji po większej części majątki obywatelskie bez nadziei zwrotu.

A te wszystkie zebrane w jedno, do tak nieszczęśliwego kraj przywiodły już stanu, że obywatele do ostatniego wyciężeni grosza, nie mając czym publicznych opłacać podatków, wkrótce na łup wojska, delaty skarbowe egzekwować muszącego wydani będą, jeżeli w tym N[ajjaśn.] Pana i PP Stany nie zaradzą przez zwrot do prowincji sejmów ordynaryjnych, i udział w niej rezydencji królewskiej.^{-a)}

Co do jurysdykcji skarbu W.Ks.L.

Równie z innymi w kraju jurysdykcjami poznaje i komisja skarbowa W.Ks.L., że wielość regestrów sądowych czas sądenia nie w proporcję mnogości spraw wyznaczony i sposób odbywania aktów inkwizycji i weryfikacji dotąd praktykowany, tamą są kursu sprawiedliwości najprędzej i dla wszystkich wymierzać się równie powinnej.

Z wielości regestrów sądowych doświadczyło się jawnie, że regestr ordynaryjny na[y]większe sprawy narodu mieszczący, jak we wszystkich subseliach tak i w komisji skarbowej tysiącami aktoratów napelniony ledwo tknięty leży, łatwo bowiem ile w komisji, gdzie wołanie regestrów do dni przywiązane, przeciągnąć strony z pomocą palestry dzień jeden w tygodniu na każdy regestr desygnowany, a tak się sprawa consequenter od tygodnia do tygodnia niewołaną zostaje.

Wielość regestrów skutki są, że strony rozprawy pragnące wyjmują sprawy z jednych, z których z gatunku swego słusznie wpisane sądzić by się powinne, a przez próżne motywa czas sądu kontrowersjami wyniszczające, przenoszą one incompetentem do drugich regestrów, z których prędszej aktoratów spodziewają się incydencji. ^{(a-}Albo co źródłem jest największego w sądach nierządu, formują regestr taktowy od samej woli zręczniejszego, czy przez niespodziane sprawy zawołanie, też stronę pod pilnością i wyciężeniem się utrzymywać mogącego jedynie zawisły.^{-a)}

Trzeba tedy aby Prześwietne Stany wszystkie registra znio[s]łszy, jeden tylko ordynaryjny na wszystkie sprawy zostawili kadencji sądowej ordynaryjnej²³.

²³ *Dyaryusz Seymu*: dodane „i regestr zagraniczny”.

Że zaś kadencji sądowej co do mnogości spraw w kraju krótko jest zamierzony, przeto niech sprawy wekslowe i *causæ fisci* jako nieodwłocznego i ustawicznego potrzebuujące sądu, ^{(b-}intra kadencjom do sądenia powierzone będą^{-b)}.²⁴

Sprawy zaś o akcje pod sądami stałe ^{(a-}jedynie do rejestru taktowego należące,^{-a)} za samymi wniesieniami sążone niech będą, ^{(a-}żadnej do nich innej pod żadnym pretekstem nie łącząc sprawy^{-a)}.

Aktów inkwizycji i weryfikacji sposobem dotąd dziejącym się odbywanie przeciągiem tylko jest sprawiedliwości, wyciężeniem stron, i nic niestanowiącą ku oczywistemu wyrokowi pomocą. Sędziowie bowiem bez mocy ostatniego definiowania zjechani, nasłuchawszy się sporów stron pretensje swoje uważniających, a przeciwnie niszczących, kończyć muszą na zapisaniu onych, in *linea controversia* i bezskutecznie a z stratą procedujących rozjechawszy się, też same spory na kadencjach albo sami znowu roztrząsać i kolegów informować muszą, albo też sądowi wcale obcemu też same stron pretensje a ryczałtem wszystkim w linie kontrowersji zapisane do przekonania się zostawują.

Lepiej tedy jest aby na takowe akta urząd w trzech osobach zjeżdżał i tam mający razem pod okiem świadków i oczywiste w rzeczy przekonanie się, finalnie tamże bez referencji już ad minus *subselium*, lecz tylko *salva appellacione* [s] do Trybunału decydowali. A tak powiększone stronie na trzeciego urzędnika ekspensa, nadgrodzi czas przyspieszonej sprawiedliwości, i uniknienie dalszych wydatków.

O zdawaniu rachunków na sejmie

Prawa ordynujące komisję skarbową wyznaczywszy czas dwuletniego urzędowania komisarzom i nie przepisując im powinności koniecznego na drugie lat dwie choć w części utrzymania się, *condicione* [s] tylko wolność ich zostania się przy urzędzie na dalej określiły. A dostarczać rachunki na sejm na dzień 10 8bra determinowały, w porę taką w której się właśnie dochody skarbowe na ratę 7brową wnoszą, nie dają sposobności pokazać razem stanom percepty i ekspensy tej ostatniej raty, a tak to rata zostaje się zawsze ad *calculum* przyszłej komisji, która za nieutrzymaniem się za drugo z starych komisarzów sama do żadnego w tej racie percept i ekspens niewchodząca rozrządzenia, i do zdarzonych (*quo casu*) w tejże racie przyszłej komisji zdrożności nienależąca, kalkulować się i odpowiadać stanom musiałaby.

Trzeba przeto żeby albo konstytucja 1775 roku kondycjonalne trzeciej części starych komisarzów zostanie się na dalej determinująca, poprawiona była przez dodanie konieczności do zatrzymania się komisarzów, którzy by sami za czynność własną w racie ostatniej ad *calculum* przyszłej komisji zostawującej się odpowiadali. Albo gdyby czas 10 8bra *con[stitutione]* 1778 r. na dostarczenie rachunków na sejm przeznaczony, niżony był do ostatnich dni sejmu, a zaś czas wniesienia podatków do kancelariów *con[stitutione]* 1764 roku do dnia 5 8bra przeciągniony, był podwyższony do dnia 15 7bra, a tak po zupełnym podatków wniesieniu, i onych rozporządzeniu, każda komisja dostatecznie obrachować się mogąca, sama za siebie justyfikowałaby się.

²⁴ *Dyaryusz Seymu*: dodane „esktrakadencjom do sądenia powierzone będą, na których trzech komplet, z trzech niech prawem będzie obwarowany.”

^(a)O powiększeniu Chorągwi Skarb[owej]

Rozległość komór i przykomorków pogranicznych na których pilnym dostrzeganiu całości dochodu skarbowego zawisa, ile za przybyłym w skarbie departamencie tabacznym, częstsze zdarzające się kontrabandy, jak większej czułości na strażach, tak równie większej pomocy od milicji skarbowej wyciągają. Których Chorągiew Skarbu W.Ks.L. i do tej pilności, i do asystencji komisji obowiązana, że dostarczyć nie może, z tych przeto powodów Komisja Skarbu W.Ks.L. słusznie o powiększenie onej ad alterum tantum do PP Stanów zanoszą prośby; Pewna będzie, że powiększony na nią wydatek czułość komór pogranicznych skarbowi nadgrodzi.^(a)

Co do długów obywatelskich na kahałach żydowskich będących

Na mocy prawa w r. 1764 zapadłego, długi kahałów likwidować i sposób opłaty onych obmyślać komisjom skarbowym nakazującego, uczynione o tym komisji lit[ewskiej] rozporządzenie, a przez const[itutionis] 1775 aprobowane, leżało bezskutecznie dotąd z krzywdą obywatelów, częścią przez chęć nieopłacenia się Żydostwu zwyczajną, częścią przez wdzieranie się posesorów miast kahałnych w dochody na uspokojenie tych długów desygnowane, częścią przez niedozór w tym komisjów doświadczyła tego terazniejsza komisja, za złożeniem od kredytorów na kahał grodzieński, a od kahału na zabierających ich dochody zaskarżeniami, że fundusze celem zaspokojenia długów destynowane, prywatnym dostawały się użytkom, o co skarżącym się zachowawszy wolność mówienia za przeszłość i przy aktoracie. Na przyszły czas dla niezawodnego opłacenia się kahałów ustanowiła skarbowego oficjanta dozór nad tym z referencją do komisji mieć powinnego, i doświadcza już, że z takowego rozrządzenia corocznie kilka tysięcy samych się kapitałów przez regularny procentów opłaty zaspokoją się. Trzeba tedy aby PP Stany wyraźnym ostrzegli prawem, iżby przyszłe komisje skarbowe nad tymiż krobek kahałnych, jedynie na uspokojenie długów obywatelskich wyznaczonymi dochodami, w miastach stołecznych województw i powiatów bez przeszkody starostów dozór miały, i na każdym sejmie o wielości zaspokojonych tych długów donosiły. A tak przez utrzymanie w tym dozoru rządowego, po opłaceniu długów stanie się ta część obywatelów samym przemysłem żyjących w prowadzeniu handlu pożyteczniejsza²⁵.

^(a)Michał Brzostowski p[odskarbi] w[ielki] W.Ks.L.,
Franciszek Jelski podk[omorzy] star[odubowski],
Józef Chrapowicki s[tarosta] s[tarodubowski],
Rafał Ślizień,
Michał Bernowicz p[oseł] w[ojewództwa] n[owogródzkiego].^(a)

²⁵ *Dyaryusz Seymu*: „użyteczniejszą” i dalej nowy akapit: „Obowiązana Komisja prawem 1780 r. do ustawicznego najdowania się na miejscu, jest obciążona wydatkiem komisarzów, a zatem pomnożenie ich pensji do porównania z koronnymi, będzie sprawiedliwym. Kancelaria i osoby tej magistratury potrzebne, gdy przedtem mając obowiązek znajdowania się przy magistraturze przez 4 miesiące, a od roku 1780 przez rok cały pracować i sustentować się [utrzymywać się, żywić – przyp. P.M.P.] muszą, ich więc dostateczne, do sposobności utrzymania się opatrzenie z sprawiedliwości wyniknie”.

III. Instrukcja na sejm 1786 r. (LVIA, SA 2778, k. 5–6v)

Instrukcja JWW [Michałowi] Giełgudowi i [Stanisławowi] Jelskiemu komisarzom skarbowym, delegowanym na sejm warszawski.

Roku 1786 m[iesiąc]a września 26 dnia.

Komisja Rzplitej Skarbu W.Ks.L. dla oddania rachunków i eksplikacji czynności swoich na sejm następujący warszawski, delegowawszy z pośrodka siebie JWW Giełguda i Jelskiego komisarzów, następującą względem przełożenia sejmującym stanom niektórych okoliczności, skarb publiczny i dobro prowincji litewskiej interesujących, daje instrukcję.

1. Kiedy komisja skarbu litewskiego w pretensji do skarbu koronnego, tak o powrócenie cła skarbowi litewskiemu przez kupców litewskich na komorach koronnych opłacanego, jako też względem dochodu z loterii krajowej w czwartej części na skarb litewski należącego, na fundamencie prawa, jednego z konstytucji 1768 [r.] tytuło: Uregulowanie ekspedycji celnych od kupców koronnych i litewskich, i drugiego z teźże konstytucji tytuło: Pomnożenie dochodu Rzplitej przez loterie²⁶ dochodzonej, po kilkoletnim z Komisją Skarbu Koronnego traktowaniu, na koniec udawszy się do Prześwietnej Nieustającej Rady o zalecenie Komisji Skarbu Koronnego tej słusznej dla skarbu litewskiego satysfakcji. Odebrała rezolucję teźże Rady, suspendującą ułatwienie tej pretensji do rezolucji sejmowej. Zaczyn JWW delegowani komisarze, obligowani będą przełożyć sejmującym stanom, słusność pretensji skarbu litewskiego, i o powrócenie onemu należyłości ze skarbu koronnego dopomnieć się.

2. Przeświadczając się Komisja o powiększających się corocznie w handlu z krajem pruskim, a osobliwie na spławie w Królewcu, dla obywatelów prowincji litewskiej pod wielorakimi pretekstami wydatkach, podobnież wiadomą będąc, o licznych z okazji handlu wynikających dla obywatelów litewskich szkodach, i przykrościach, których dochodzenie częstokroć dla niewiadomości praw i zwyczajów tamtego kraju, jako też dla uniknienia ekspensów prawnych i straty kosztownego w obcym kraju czasu, z własną krzywdą obywatele litewscy zaniechać są przymuszeni, poleca JWW delegowanym komisarzom, ażeby przełożywszy sejmującym stanom, takowe handel odstręczające okoliczności, dopraszali się o skuteczne ułożenie się w tym z rządem pruskim, przez ustanowienie na takowe częste przypadki w Królewcu sądu miejscowego, w którym by umocowany od Rzplitej konsul polski zasiadając, miał prawo remonstracji krzywd obywatelom polskim udziałanych i wszelkich okoliczności handel krajowy interesujących miał baczność.

3. Odebrawszy komisja od obywatelów p[owiatu] pińskiego przełożenie szkody, z zniesienia kilku młynów w dobrach ich dziedzicznych przez kanał łączący rzeki Muchawiec z Piną, kiedy nie znajduje w mocy swojej sprawiedliwej tym obywatelom wymierzyć nadgrody, poleca JWW delegowanym komisarzom, ażeby tej szkody obywatelów przed stanami Rzplitej uczyniwszy remonstrację, starali się o ustawę polecającą komisji skarbowej umiarkowanie tej straty przez wyznaczenie dla nich proporcjonalnej pensji ze skarbu publicznego.

²⁶ Zob. poprzednią instrukcję.

4. Odbierając komisja liczne skargi od kupców zagranicznych i krajowych na pomnożoną w prowincji litewskiej po wielu dobrach opłatę mostowego i grobelnego, kiedy się doskonale przeświadcza, iż takowe mostowego i grobelnego pobory znacznie odstręczają kupców, a osobliwie z Moskwy do krajów austriackich handlujących, którzy unikając zbytecznego z tej okazji kosztu, omijają granice prowincji litewskiej i nakładają drogi do mil kilkadziesiąt przymuszeni zostają. Gdy tedy komisja jest przekonana, iż lubo posesorowie dóbr na erekcję mostów i grobel ponieśli wydatki, jednak z wyreperowanego traktu od przejeżdżających kupców niemałe z propinacji zbierają pożytki. Zaczynam poleca JWW delegowanym komisarzom, ażeby przełożywszy stanom Rzplitej tę dla handlujących uciążliwość, o skasowanie powszechnie mostowego i grobelnego dopraszali się.

5. Jako srebra kościelne od obywatelów krajowych na ozdobę przybytków Pańskich ofiarowane, znaczną część bogactwa krajowego zawierają, tak gdy z niedawnego w sądzie Komisji zdarzenia to jest przeświadczone, że klasztory takowe srebra arbitralnie sprzedają Żydom, którzy na kryjome za granice wywiezienie odważają się. Zechcą przeto JWW delegowani komisarze, takowe nieprzyzwoitości donieść sejmującym Rzplitej stanom i potrzebę zaradzenia tej wielkiej szkodzie krajowej przełożyć.

6. Gdy prawo ordynujące komisję skarbową wyznaczywszy czas dwuletniego urzędowania komisarzów i nie przepisując im powinności koniecznego na drugie lat dwa choć w części utrzymywania się, conditionate tylko wolność ich zostania się przy urzędzie na dalej okryśliła, a dostarczać rachunki na sejm na dzień dziesiąty oktobra determinowało, w porę taką w której się właśnie dochody skarbowe na ratę septembrową wnoszą, nie dając sposobności pokazać stanom razem percepty i ekspensy tej ostatniej raty, a taka ta rata zostaje się zawsze ad calculum przyszłej komisji, która za nieutrzymaniem się na drugą komisję starych komisarzów części, sama do żadnego w tej racie percept i ekspens niewchodząca rozrządzenia, i do zdarzonych quo casu w tejże racie przeszłej komisji omyłek nienależnie się kalkulować i odpowiadać stanom musiałaby. Przełożą zatem JWW delegowani potrzebę sejmującym stanom, ażeby konstytucję 1775 roku, kondycyjalne zostanie się trzeciej części dawnych komisarzów poprawioną była, przez dodanie konieczności do zatrzymania się komisarzów którzy by sami za czynność własną w racie ostatniej ad calculum przyszłej komisji zostawiając się odpowiadali.

7. Przez prawo tysięcy siedmset ośmdziesiątego roku, obowiązana komisja do ustawicznego na miejscu znajdowania się, znajdując z tego powodu powiększone w szczególności JWW komisarzów wydatki, ma sprawiedliwe pobudki dopraszać się porównania pensji komisarzkich z koronnymi. Równie kancelaria i osoby posłudze tej magistratury potrzebne, gdy przedtem mając obowiązek znajdowania się przy komisji przez cztery miesiące, a od roku tysięcy siedmset ośmdziesiątego przez rok cały pracować i sustentować się²⁷ z szczupłych swych pensji muszą. Ich więc dostateczne do sposobności utrzymania się opatrzenie z sprawiedliwości wynika. Obligowani przeto są JWW delegowani komisarze uczynić reprezentację Prześwietnym Sejmującym Stanom.

8. Zamierzona przez konstytucję tysięcy siedmset siedmziesiąt szóstego roku na drobne wydatki komisyjne suma dziesięć tysięcy złotych na rok, jako jest nadto szczupłym funduszem, już to na nadgrody za lustracje starostw, na largicje użytych oficjalistów

²⁷ Sustentować się – utrzymywać się, żywić.

skarbowych do wielorakich czynności pożytek skarbowi Rzplitej czyniących, już na wielorakie nieprzewidziane i nieodbite komisyjne ekspensa. Mają zatem JWW delegowani komisarze upraszać Prześwietnych Sejmujących Stanów, ażeby suma od funduszu na alewiacje w podatkach publicznych naznaczonego zostająca się, aplikowaną na zawsze była ku wydatkom drobnym komisji skarbowej.

A jako JWW delegowani komisarze sami są doskonale przeświadczeni o pożyteczności ustaw względem tych wszystkich okoliczności, które są w niniejszej instrukcji Ichmościom od komisji przełożone, tak do skutku onych, wspólnym staraniem i usilnością przykładać się zechcą. Działo się w Grodnie na sesji ekonomicznej ut supra.

Andrzej Zienkowicz kasz[telan] smol[eński] prezydujący,

Bernard Szwykowski,

Franciszek Poniatowski s[ędzia] g[rodzki] p[owiatu] p[ińskiego],

Stanisław Jelski,

Samuel Korsak.

IV. Instrukcja na sejm 1788 r. (LVIA, SA 2779, k. 7–9)

Instrukcja JWW komisarzom skarbu litewskiego delegowanym na sejm.

Roku 1788 miesiąca września 22go dnia.

Komisja Rzplitej Skarbu W.Ks.L. dla oddania rachunków dwuletnich skarbu litewskiego i eksplikacji ze wszystkich czynności swoich przed stanami Rzeczypospolitej na sejmie następującym warszawskim, delegowawszy spośródka siebie JW Benedykta Morykoniego pisarza wielkiego W.Ks.L. i JW Michała Ogińskiego wojewodzica trockiego komisarzów skarbowych, następującą do przełożenia sejmującym stanom względem niektórych okoliczności skarb publiczny i dobro prowincji interesujących, daje instrukcję.

1. Gdy prawa ordynujące komisję skarbową wyznaczywszy czas dwuletniego urzędowania komisarzom i nie przepisując im powinności koniecznego na drugie lat dwie choć w części utrzymania się, conditionate tylko wolność ich zostania się przy urzędzie na dalej określiły, a dostarczać rachunki na sejm na dzień dziesiąty października determinowały, w porę taką w której się właśnie dochody skarbowe na ratę septembrową wnoszą. A tak ta rata przez starych komisarzów dysponowana zostaje się zawsze ad calculum przyszłej komisji, która za nieutrzymaniem się części starych komisarzy na drugą komisję, sama do żadnego w tej racie percept i expens nie wchodząc rozrządzenia i od zdarzonych quo casu w tejże racie przeszłej komisji omyłek, nienależnie kalkulować się i odpowiadać stanom Rzplitej musiałaby. Przełożą zatem JWW delegowani potrzebę sejmującym stanom ażeby dwie dotąd kadencje ordynaryjne komisji skarbowej, jedna w marcu a druga w październiku w rok przeznaczone, odmienione być mogły na jedną półroczną tym sposobem, aby kadencja sądowa komisji zaraz po obraniu nowych komisarzy na sejmie, zaraz przez tychże nowych komisarzy w Grodnie na dniu piętnastym listopada rozpoczynawszy się trwała nieprzerwanie aż do dnia pierwszego maja. W którym czasie rata septembrowa i marcowa najprzyzwoiciej rozrządzoną być mogłaby, i nie zostawałyby się nigdy do eksplikacji następnym komisarzom. Reszta zaś czasu od dnia pierwszego maja

aż do ostatniego września, ażeby do czynności ekonomicznych na czas ekstrakadencji przeznaczona była.

2. Przeświadczając się komisja o wielorakich z okazji handlu z krajem pruskim, a osobliwie w Królewcu dla obywatelów prowincji litewskiej pod różnymi pretekstami przykrościach, gwałtownościach i szkodach, których dochodzenia częstokroć dla niewiadomości praw cudzego państwa, jako też dla uniknięcia wydatków prawnych i straty czasu, z własną krzywdą obywatele litewscy zaniechać są przymuszeni. Poleca JWW delegowanym komisarzom, ażeby przełożywszy sejmującym stanom takowe handel odstręczające okoliczności dopraszali się o skuteczne ułożenie się w tym z rządem pruskim przez ustanowienie na takowe częste przypadki w Królewcu sądu miejscowego, w którym by umocowany od Rzplitej konsul polski miał prawo remonstracji krzywd obywatelskich. Równie dopraszać się będą JWW delegowani o podobneż ustanowienie konsułów w miastach Kłajpedzie, Lipawie i Rydze, którzy by na tamtych miejscach wszelkich okoliczności handel interesujących, skuteczną mieli baczność.

3. Przez winną urzędowaniu swojemu czułość troskliwa Komisja Skarbu Litewskiego o upewnienie prowentów skarbowi publicznemu należących, a z czynionych na miejscu przez JWW komisarzów lustracji, zostawszy przeświadczoną o potrzebie poprawy w wielu miejscach administracji tych prowentów, jako w tej mierze stosowne do traktatów handlowych z graniczącymi państwami trwających, równie wewnątrz prowincji dla ściślejszego percepcji zapewnienia, poczyniła rozrządzenia. Tak przeciw onym jeśli by jakiegokolwiek zachodzić mogły przełożenia, zechcą JWW delegowani zaszcze w tym komisji czynności jako na prawie ugruntowane, usprawiedliwić.

4. Kiedy Najjaśniejszy Król Imć Pan Nasz Miłościwy zastępując niedostatek skarbu litewskiego w tych leciech wydarzony, na kontynuację kanału łączącego rzekę Pinę z Muchawcem z własnej szkatuły po złotych trzydzieści tysięcy ofiarować raczył, i do dyspozycji komisji wypłacać zalecił dopóty, póki skarb litewski nie będzie w sposobności determinowanej przez tabelę 1776 roku sumy na tę fabrykę wykładać. Obligowani przeto są JWW delegowani komisarze publiczne Najjaśniejszemu Panu za ten nowy dowód szczodroblewości Jego ku dobru prowincji litewskiej okazany, złożyć podziękowanie.

5. Od lat kilku zaciągnionych, a w każdej prawie racie pomnażających się zaległości (które rachunki skarbowe na sejm odsyłane okazują) nie mogąc skarb litewski dla niedostatku dochodów prowincji swojej opłacić, kiedy upatruje iż w krótkim czasie po zaspokojeniu długów Rzplitej przez komisję likwidacyjną przysądzonych, suma na fundusz umorzenia długów Rzeczypospolitej destynowana zostawać się będzie w skarbie litewskim. Poleca JWW delegowanym komisarzom, ażeby przełożywszy przyczyny niepewnych w skarbie litewskim dochodów do których stosowane były ekspensa przez tabelę 1776 roku zamierzone, starali się jak najmocniej, gdyby takowa spodziewana pozostałość nie inaczej przeznaczoną została, jak na zaspokojenie zaległości które skarb litewski obciążają.

6. Gdy dobra Sereje przez Najjaśniejszego Króla JMci Pruskiego w Litwie posiadowane, nie będąc żadnym prawem od podatków ziemskich wyłączonymi, publicznych skarbowi litewskiemu podymnego i czopowego podatków nie opłacają, a przekładana w tej mierze Prześwietnej Radzie Nieustającej nieprzyzwoitość amtmana serejskiego w niedopuszczaniu nowej lustracji prawem roku 1775 nakazanej, żądanej dotąd nie zyskała sprap-

wiedliwości. Obligowani więc będą JWW delegowani komisarze przełożyć sejmującym stanom potrzebę negocjacji z dworem berlińskim: iżby lustracja w porządku ustanowienia podymnego i czopowego na uskutecznienie prawa 1775 roku w Serejach była dopuszczona. A jaka z tej wyniknie opłata skarbowi litewskiemu należąca, ażeby dochodzenie onej tak za przeszłość, jako na przyszłość było zapewnione.

7. Jako komisja przez liczne prawa ma sobie poleconą czułość w okolicznościach handel krajowy interesujących, tak odbierając liczne skargi od kupców krajowych i zagranicznych na pomnożoną w prowincji litewskiej po wielu miejscach opłatę mostowego i grobelnego, kiedy się doskonale przeświadcza, iż takowego mostowego i grobelnego pobory znacznie odstręczają kupców, a posesorowie dóbr z wyreperowanych traktów znaczne w propinacjach karczemnych pomnożyli dla siebie pożytki. Zaczym poleca JWW delegowanym komisarzom, ażeby przełożywszy sejmującym stanom takowe dla handlujących uciążliwości, o wolność przepuszczania onych wszędy bez opłaty mostowego lub grobelnego dopraszali się.

8. Zamierzona przez konstytucję 1776 roku na drobne wydatki komisyjne suma dziesięciu tysięcy złotych polskich jako jest nadto szczupłym funduszem już na nadgodę za lustracje starostw zsyłanym dworzanom, już to na largicje oficjalistom skarbowym używanym do wielorakich czynności, także na procedera prawne, na utrzymanie więźniów i na wielorakie nieprzewidziane a nieodbite komisyjne ekspensa. Mają zatem JWW delegowani komisarze upraszać sejmujących stanów, ażeby suma ad fundum na alewacje w podatkach publicznych przeznaczonego zostająca się, aplikowaną była ku wydatkom drobnym komisji skarbowej.

9. Kancelaria komisji skarbowej i Imci oficjanci posłudze tej magistratury potrzebni, gdy przedtem mając obowiązek znajdowania się przy komisji przez cztery miesiące, a od roku 1780 przez rok cały pracować i sustentować się z szczupłych swych pensji muszą. Ich więc dostateczne do sposobności utrzymania się opatrzenie jako z sprawiedliwości wynika, tak do otrzymania skutku uczynić reprezentację JWW delegowani komisarze będą obligowani.

10. Doświadczając komisja, że posyłanie częstych na komory celne lustracji, wzbudzając czułość w oficjalistach istotną do pomnożenia prowentów skarbowych, staje się potrzebą. Uczynią zatem JWW delegowani komisarze sejmującym stanom przełożenie, aby takowe czynności skarbu publicznego tyżące się przez JWW pisarzów skarbowych ekspediowanymi być mogły, jeśli ich do tego komisja skarbową obligować będzie.

Datt na sesji ekonomicznej ut supra.

Antoni Dziekoński p[odskarbi] n[adworny] W.Ks.L.,

Antoni Wołowicz chor[ąży] n[adworny] W.Ks.L.,

Stanisław Jelski,

Ludwik Sobolewski,

Jan Nepomucen Horain.

V. Instrukcja na sejm 1790 r. (LVIA, SA 2781, k. 42–43v)

Instrukcja JW delegowanemu od komisji do likwidacji przed stanami sejmującymi.

Roku 1790 m[iesią]ca Augusta 10 dnia.

Komisja Rzplitej Skarbu W.Ks.L. odebrawszy z woli Prześwietnych Sejmujących Rzplitej Stanów od JW i JO marszałków sejmowego i konfederacji obojga narodów przyslaną a datowaną pod dniem 14 lipca r. terażniejszego rekwizycję, aby jednego é gremio osób składających obecny komplet komisji skarbu litewskiego, do zdania rachunków z urzędowania i czynności swoich przed sejmującej [s] Rzplitej stanami przysłała. Gdy na dniu 17 lipca biejącego do zadosyć uczynienia żądanym przez Prześwietne Sejmujące Rzplitej Stany celom JW [Stanisława] Jelskiego komisarza skarbu W.Ks.L. spośród siebie delegowała, któremu dołączając w ekscerpcie delegowanym na początku sejmu terażniejszego JWW [Benedyktowi] Morykoniemu pisarzowi wielkiemu W.Ks.L. i [Michałowi] Ogińskiemu wojewodzie w tedy trockiemu komisarzom skarbu W.Ks.L. daną instrukcję i wkładając obligację aby się do punktów w niej wyrażonych referował i troskliwie o umieszczone w nich starał się potrzebom skarbu litewskiego dogodzenia. Że zaś w czasie od ułożonej instrukcji wzmiankowanej z nowych Rzplitej sejmującej urzędzeń nowe wynikły potrzeby, komisja skarbu litewskiego zna za powinność osobną do nich stosującą się JW delegowanemu dać instrukcję, którą w poniższych dołącza rozdziałach.

1. Prześwietne Rzplitej Stany Sejmujące komisje cywilno-wojskowe stanowiąc po województwach i powiatach, podatki dawniej przez regentów lub egzaktorów prosto do komisji skarbu litewskiego wnoszone, tymże komisjom cywilno-wojskowym perceptować nakazały, a tę za komisji skarbu litewskiego asygnacjami opłacać, a potem z tąż komisją rachować się. Wynikłe stąd w rachunkach zawżdy niemal mylnych mitręgi w registraturze samej niepewności, w alewiacjach przez niektóre komisje cywilno-wojskowe sobie nieprawnie dozwolonych a przez uległość współobywatelską nawzajem sobie czynionych, od samej tylko komisji skarbowej po zaszyłych wprzód lustracjach i roztrząśnieniu ścisłym wedle przepisów prawa czynić się mającym, a w tak licznych mylnościach nawet wysledzić się w komisji skarbowej litewskiej za stołem²⁸ niemogących, ile z raportów komisjów cywilno-wojskowych jako w ogóle nie w szczególe perceptę okazujących, zdrożności dopełniające się skarbowych percept pewność uiszczące, w zamęt je naganny wprawiają, a co by na tym skarb miał zysk jaki odnosić za perceptowanie podatków komisjom cywilno-wojskowym jest poleczone za postąpioy im podatek szelężnego, to natomiast skarb doświadcza nowego wydatku ile gdy komisja skarbowa zaasygnuje do której komisji cywilno-wojskowej przystawienie potrzebnej sumy wtedy komisja cywilno-wojskowa do której ta rekwizycja zajdzie co by miała ją uskutecznić, to wymówka jej, że nie ma nad ekspens podróżny prawem opisanych wydatków, przynagla komisję skarbową litewską do posyłania oficjalisty i wyznaczania mu na potrzebny drogi wydatek jakiego quantum. Czego pod egzaktorami zakawentowanymi dobrze lub regentami grodzkimi wybieranie podatków niedoświadczało, bo wtedy z samego tylko beneficium dozwolonego im szelężnego egzaktorowie lub regenci i pieniądze do kasy skarbowej sprowadzali i z jedną osobą directe pod zwierzchnością komisji skarbu litewskiego zostająca, niemylnie w rachunkach skarbowych następowało likwidowanie się, albowiem w przypadku zdarzonej jakiej zdrożności sam poborca zawołany bywał do eksplikowania się przed komisją, czego po komisjach cywilno-wojskowych próżno jest pretendować ile gdy te ustawicznie osoby zmieniając coraz nowy składają komplet, a zapytany jeden winę w egzekucję na poprzedzający składa.

²⁸ Lekcję taką podaje *Relacya examinu*, 96; w oryginale wyraz zalany atramentem.

2. Co do przychodów z podatku tabacznego poniższe składa się przełożenie. Gdy prawem 1780 r. ustanowione monopolium tabaczne w Litwie pod urządzenie komisji skarbu lit[ewskiego] poddane zostało, komisja skarbową użyła tych wszystkich środków którymi by myśli prawa dogodzić, monopolium istotnym podatkiem uczynić w kraju i siebie w administracji jego usprawiedliwić mogła. Prawo które przy uchwaleniu monopolium nie zabraniało handlu ogólnego w kraju tych produktów, które z natury podatku zamknięte wprzódy z ramienia skarbu dopiero na cały kraj rozlewać się powinny do dochodu tabacznego najpierwszą stając się przeszkodą, o złe utrzymywanie monopolii właśnie natenczas obwiniało komisję, kiedy w najmocniejszym natężeniu wszystkich starań komisja z pomienionym podatkiem niczego więcej dokazać nie mogła nad samo tylko doświadczenie, że prawo pomienione tym trudniej wykonywać im łatwiej oszukać daje się. Odmieniające się dopiero monopolium w swoim urządzeniu nie odmieniło bynajmniej swojego stanu, plantacje ustawne i drobne, które przez rolników ledwo nie w większej części miasta litewskie zaludniających są utrzymywane, nie mogąc być użyte do wyrabiania tabak krajowych stają się niedostrzeżonym a zwyczajnych tychże między nimi produktów handlem. Jest to obiekt dość znaczny ażeby Prześwietnych Stanów zjednać zastanowienie, że obywatel kiedy z własnych plantacji biorąc dla siebie wygodę znajduje zyski natenczas skarb z awansowanych pieniędzy na tytonie do magazynów krajowych, nie tylko że szczupłe lub żadnych nie odbiera awantażów, ale nadto wraz z zepsuciem skupionych liści, na wyłożonym kapitale szkodować musi. Trzeba zatem prawa dogodniejszego nieco monopolio to jest ażeby drobne plantacje z których tytonie dla podłego gatunku do fabryk użyte być nie mogą, zupełnie zniesione były, a znaczniejsze jednak nie mniej jak od dziesięciu kamieni i za wiedzą komisji utrzymywać wolno było, natenczas monopolium przez prawo zbliżone do swojej natury przyzwoite okaże zyski. Zarzut zaś ten, że w prowincjach koronnych lubo za terażniejszym prawem przecież się utrzymują, a monopolium przyzwoite przynosi zyski, bynajmniej litewskiej służby nie będzie, gdyż debit tabaki w jednej Warszawie zastąpi zupełni sprzedaż jej w całej Litwie i plantacje drobne które tu w Litwie są zagęszczonymi bynajmniej nie są znane w Koronie, a to dlatego, że cudzoziemcy którzy spod rządów monarchicznych wyszli i miasta polskie obsiedli, z natury rządów swoich krajów mniej pracują na oszukanie tego rodzaju podatku, jako dobrze do niego przywykli.

3. JW delegowany przełoży Prześwietnym Sejmującym Stanom uciążliwość dla obywatelów z podatku skórowego wynikającą, i że mimo nią jego urządzenie i manipulacja niemal połowę przychodu z tegoż podatku zabiera. Komisja Skarbu Lit[ewskiego] takowy wniosek raportami od oficjalistów do komisji czyniącymi się usprawiedliwia, gdyż samo Księstwo Żmudzkie, kraj dosyć rozległy a mało miast zaludnionych mający, ledwo czterdzieści tysięcy złotych polskich uczyni na rok dochodu, a z tej sumy nawet połowę ekspens na manipulację ile w tak obszernym kraju zabiera.

Datt ut supra na sesji ekonomicznej.

Benedykt Morykoni pisarz wielki W.Ks.L. prezydujący,
Samuel Korsak,
Ludwik Sobolewski sędzia ziem[ski] lidz[ki],
Jan Nepomucen Horain.

Bibliografia

Źródła

- Dyaryusz Seymu Wolnego Ordynarynego Grodzińskiego Szescioniedzielnego Roku Panskiego MDCCLXXXIV dnia 4. miesiąca października opravuiącego się. Warszawa: Drukarnia J.K. Mci i Rzeczypospolitey u XX. Schoalrum Piarum, 1785.
- Jusupović, Monika, wyd. *Akta sejmiku kowieńskiego z lat 1733–1795*. Warszawa: Instytut Historii Pan/Wydawnictwo Neriton, 2019.
- Lietuvos valstybės istorijos archyvas, Senieji aktai, 2920. [LVIA, SA]
- Relacya examinu rachunku Kommissyi Skarbu W.X.L. z drugich dwoch lat zawieraiących cztery raty półroczne to jest: 7brową 1788. Marcową i 7brową 1789. R. oraz Marcową 1790. Roku, niemniej dwie Raty nowe kwartalowe styczniową i juniową 1790 roku, przez też samą Deputacyą czynionego, a przez trzymaiącego w Deputacyi Pioro JW. Butrymowicza Podstarostę i Posła Powiatu Pińskiego Stanom Seymuiących doniesiona, w r. 1791 w miesiącu marcu dnia 18 i następujących z woli zas seymuiących stanów wydrukowana*. Warszawa [1791].
- Volumina Legum*. T. VII, Petersburg: Józafat Ohryzko, 1860. [VL]

Opracowania

- Drozdowski, Marian. *Podstawy finansowe działalności państwowej w Polsce 1764–1793. Działalność budżetowa Sejmu Rzeczypospolitej w czasach panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego*. Wyd. 2. Poznań–Warszawa: Polskie Towarzystwo Historyczne, 2017.
- Kościałkowski, Stanisław. *Antoni Tyzenhauz. Podskarbi Nadworny Litewski*. T. II. Londyn: Wydawnictwo Społeczności Akademickiej Uniwersytetu Stefana Batorego w Londynie, 1971.
- Lepszy, Kazimierz, red. *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*. Wrocław 1953.
- Łaszewski, Ryszard. *Sejm polski w latach 1764–1793. Studium historyczno-prawne*. Warszawa–Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1973.
- Muczkowski, Józef. *Mała gramatyka języka polskiego*. Kraków: J. Wildt, 1849.
- Müldner-Nieckowski, Piotr. *Wielki słownik skrótów i skrótowców*, Warszawa: Europa, 2007.
- Paruch, Józef. *Słownik skrótów*. Wyd. 2. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1992.
- Rybarski, Roman. *Skarbowość Polski w dobie rozbiorów*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1937.
- Zwierzykowski, Michał, wyd. *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696–1732*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2008.